

KÜZDELEM A MAGYAR ÁLLAMNYELVÉRT.

(Szekfű Gyula könyve.)

MAGYARORSZÁG Újabbkori Történetének Forrásai között a Magyar Történelmi Társulat kiadásában ismét egy sarkalatos jelentőségű kötet látott napvilágot: «Iratok a magyar államnyelv történetéhez 1790—1848». Szekfű Gyula szerkesztette s látta el bevezető tanulmánnyal. E kötet voltakép alapvetésül kíván szolgálni azon további kiadványok számára, amelyek a nemzetiségi kérdés mult századi történetét fogják felölelni. De azoktól függetlenül is megvan a maga létjogosultsága, mert az újabb nemzeti történetnek valóssággal gerincvonalát világítja meg, mely mind politikai, mind műveltségi tekintetben a magyar specifikumok egész organizmusának a fejlődését mintegy jelképesen magába foglalja. «Végre is itt az ideje annak, hogy a magyarság világos képet alkosson magának arról, miként szabadult meg az évszázadokon át uralkodó latin nyelvtől és miként, minő harcok árán, szinte hatvan esztendő küzdelmekben szerezte meg magának azt, ami akkor már minden európai nemzet természetes jogának tünt fel: hogy a saját nyelvén intézze államügyeit». E küzdelem részleteit világítják meg a kötetben közzétett akták, melyek első sorban az államnyelv ügyét elősegítő országgyűlési tárgyalásokra s a központi hatóságok kerékkötő működésére vonatkoznak. A nagyarányú bevezetés pedig a történettudós rendkívüli tájékozottságával, rejtett és távoli kapcsolatok folytonos feltárásával, fogalmak, egyének és intézmények éles megvilágításával kalauzol végig bennünket a félszázados nagy küzdelem sokszor fájdalmas, sokszor lélekemelő részletein, nagy tanulságokat s elmélyedésre készítő, igazi történelmi hangulatot hagyva lelkünkben maga után.

Ezt a tanulmányt, úgy véljük, olcsó, önálló kötetben is közzé kellene tenni, elterjeszteni országszerte az olvasni tudó magyarok között s osztogatni az iskolák százaiban. Annak a nagy magyar félszázadnak, mely az új Magyarországot megeremtette, központi problémáját látjuk benne megvilágítva s míg az elénktaruló képből önérzettel állapíthatjuk meg, hogy egy nagyhatalom minden nyomása és rosszakarata ellenére a nemzeti nyelvért való küzdelem (egészben inkább önvédelmi harc) végül is célt ért, másfelől azt a megnyugtató tudatot szerezzük meg belőle, hogy természetes jogainkért való küzdelmünkben a méltányosság, jog és humanizmus határait nem mi léptük át.

A magyar nyelvkérdés a XVIII. század vége felé vált ugyan nyilvánvalóan aktuálissá, eredete azonban századokkal előbb keresendő. Mihelyt, még a középkorban, a latin nyelvű hazai irodalom mellett vékony erecskeként megindult a magyar nyelvű: el volt vetve a nyelvprobléma magva s a XVI. századtól kezdve egyre számosabb jeleivel találkozunk a kétnyelvűséggel való elégedetlenségnel és a nemzeti nyelv propagálásával. A latin leszorítása s egy kizárólag nemzeti nyelvű irodalom eszméje: nem új gondolat a XVIII. század végén, hanem örökség, melyet a régi magyar irodalom hagyományoz az újra; konkluzió, melyet az addigi fejlődésből a magyar irodalomtörténetnek már

legkorábbi leltározói, Czwittinger és Bod Péter, levonnak ; feladat, melynek megoldására a multak tanulsága kötelezi a «megújhdás» vezéreit.

Azok pedig s közöttük a sorban legelső, Bessenyei György, ki is tűzik a nemzeti nyelvű irodalom követelményét s korszakos mozgalmat indítanak megvalósítása érdekében. A nyelvkérdés azonban már ekkori stádiumában sem pusztá irodalmi jelenség s nem változatlan átvétele a régi irodalomból önként adódó programnak. A régi irodalomnak túlnyomó latinnyelvűsége ama századok egész műveltségével és világnézetével szoros összefüggésben volt : következménye és kifejezője volt annak a theológiai alapú tudományos és vallásos szellemnek, mely ezt a litteraturát a középkorban létrehozta. Nos, Bessenyei, aki e latin nyelv ellen a harcot megindítja, egyúttal egy modern, világi műveltség bajnoka, a latinnal együtt a vele kapcsolatos, hagyományos műveltségnek is ostromlója s mikor a magyar irodalom nyelvüül csak a magyart jelöli ki, akkor a nemzeti nyelvet egyúttal az említett új műveltség hordozójává és terjesztőjévé kívánja megtenni. Ezt az új műveltséget pedig a nyugati nemzeti irodalmakban találja fel s onnan akarja hozzánk átültetni, a szó irodalmi értelmében magyarra fordítani. Az addigi túlnyomólag vallásos és tudományos irodalom helyett, most már kizárólag magyar nyelven, világi jellegű szépirodalmat óhajt meghonosítani, még pedig mennél hamarább : kölcsönzés, fordítás által. Német, francia, angol szépirodalmi művek fordítása közben kiderülvén a latinhoz kapartott magyar nyelvnek elégtelensége, a magyar nyelv kiművelése, pallérozása, megfelelő szókészlettel felszerelése válik sürgős teendővé : megindul s páratlan arányokat ölt a nyelvújítás.

Filozófiai alapvetést e nyelvmívelő mozgalom onnan szerzett maga számára, ahonnan modern világi műveltsége eszményét is merítette : a felvilágosodás gondolatmenetéből, mely szerint a végcél, a közholdogságot csak a tudományok terjesztésével («felvilágosítással») lehet elérni, viszont a tudományokat szélesebb körökben elterjeszteni csak a hazai, anyai nyelven lehet. Így vált a felvilágosodás kozmopolita gondolatvilága, ez esetben a régi magyar irodalom eszmehagyatékával kombinálva, az újabb magyar nemzeti irodalom egyik hajtóerejévé.

A latin azonban, mely ellen e mozgalom látszólag egyedül irányult, nemcsak világnézeti és műveltségi hagyományokkal volt szervileg összenőve, hanem az egész rendi alkotmánnyal : a Corpus juris-szal is ; a felvilágosodás pedig, melynek nevében ellene a roham intéztetett, nemcsak a vallás, tudomány és műveltség birodalmában szabadította fel a «józan okosság» kritikáját, hanem a politikai örökségek világában is. Maga Bessenyei is élt e kritikával, inkább csak humanisztikus, mintsem kimondottan politikai szempontokból ugyan ; de láthatni, mily veszedelmeket rejtett magában, még magyar oldalról is mennyi ellenkezést idézhetett elő s mind világnézeti, mind politikai szempontból mily ellenszenveket hívhatott ki maga ellen a nemzeti nyelv uralomra juttatásának oly természetes ösztöne s programja.

A latin nyelvvel együtt egy egész világnak, a sok százados rendi Magyarországnak kellett összedülnie, hogy a magyar nyelvvel az új, modern Magyarország állhasson helyére. Aki a latin ellen támadt, az világnézeti és politikai megszentelt hagyományok hangyabolyába nyúlt s legnemzetibb szándékai ellenére nemzeti ellenkezést, saját magyar testvérei sok tekintetben jogos ellenkezését is kikényszerítette.

Ha azonban más nehézségek nem lettek volna s ha felülről, a hatalom legfelső polcáról bölcs előrelátással, megértéssel és tapintattal vállalkoztak

volna a mozgalom levezetésére : az hamar jövőgre jutott volna. Az ugyancsak a felvilágosodás nevében centralizációra és germanizálásra törekvő bécsi kormány azonban, melyben a huszas évek végétől fogva egyre nyilvánvalóbb cseh nemzeti törekvések kaparintották kezükbe az irányítást ; másfelől a nemzeti-ségek és a horvátok, kiket Bécs kellő időben mindenkor ki tudott játszani ; főképp pedig a magyar törekvésekre nem, mint hamisan hiesztelték, reakcióként fellépő, hanem bár ausztrofil álorcájú, de Oroszországtól kezdeményezett és ösztökélt pánszlávizmus : akadályozták, gáncsolták és lehetőleg elmérgesítették a nyelvkérdés fejlődését.

Ettől a ponttól kezdve, ahol ugyanis az egyszerű nyelvmívelő mozgalom jóhiszemű és jószándékú kezén kívül egyre több, rosszhiszemű és rossz szándékú kéz turkálja fel a hangyabolyt, veszi fel Szekfü Gyula tanulmánya az események fonalát, szövésében és bontásában, sőt szaggatásában kinek-kinek kimutatva a maga történeti részét és felelősségét.

Nyelv, nemzet és állam összefüggését, valamint e fogalmak hierarchiáját másképp fogták fel akkor, mint ma. A felvilágosodás racionalista bölcelete az államot teszi meg irányfogalomnak, melyhez a másik kettőnek igazodnia kell s nemzet és nyelv kiterjedését az állam területéből vezeti le. Az állam érdeke a fő ; partikuláris és centrifugális erők és ösztönök, minők a monarchiában a nyelvenkénti nemzeti törekvések, elnyomandók az államegység kedvéért. A nemzetileg heterogén Franciaország felvilágosodott államfogalmát erőszakolták rá a heterogén egységekből összetett monarchiára is. II. József egész germanizáló szándéka, mely a monarchiában legelterjedtebb nyelvet, a németet teszi meg államnyelvvé (1784), ezen a racionalista államfelfogáson alapszik s nem számol azokkal az érzelmi tényezőkkel, melyekkel nyelv és nemzetiség oly bensőleg össze vannak növe.

Mindenféle racionalizmusnak végzete azonban, hogy a legellentétesebb érdekek is megtalálhatják benne a maguk argumentumát. Ha államfő és kormány arra lát benne felhatalmazást, hogy az állam érdekében egységesítsen s nyelveket és nemzetiségeket elnyomva, valamelyes absztrakt *államnemzetet* parancsoljon elő a hatalom szavával : nyelvek és nemzetiségek viszont azt következtetik ki belőle, hogy tehát toljuk ki nyelvünk és nemzetiségünk határait egészen addig, ameddig államunk határai engedik s létesítsünk egy, a magunk érzelmi szükségleteit kielégítő, istápoló s a magunk nyelviségével bélyegzett *nemzetállamot*. Két szélsőséges törekvés hivatkozik ugyanazon elvi praemissziákra s hosszas huzavonájuk közben mindinkább előtetszik s végül is, elméletet, filozófiát messze hajtva magától, leplezetlenül lép ki a harctérre két ellentétes : egy hatalmi és egy mélységesen érzelmi érdek s ez utóbbinak, mely nem lecövekelte okoskodás, hanem természetes, kiirthatatlan s ép azért folyvást növekedni vágyó és fejlődni tudó ösztönökön alapszik, előbb-utóbb célhoz kell érnie.

Egyébként pedig ez érzelmi érdek is megtalálja már a maga szószólóját a XVIII. század végén abban a nagy kulturális mozgalomban, melynek Herder eszméi adtak világraszóló lökést és tartalmat : a népiességben. A népiesség érdeklődése nem államhatárok szerint különíti el a maga tárgyait, hanem nyelvi, sőt faji specifikumokra irányul s végeredményben mindenhol a népfajilag jellegzetesnek, eredetinek, ősinék és hagyományosnak a mentésére, védelmére, propagálására ösztönöz. Nem csoda, ha ez áramlat mihozzánk oly hamar átcsappott s irodalmunkban oly jelentőségre tett szert, mint talán sehol másutt. Hogyne fogadta volna szívesen e leggyökeresebb segítőjét az a nemzeti törek-

vés, mely még a felvilágosodás kozmopolita tanait is a maga javára tudta értelmezni, míg arra volt szüksége. A magyar népiesség története a mult század első felében párhuzamos a magyar államnyelvért folytatott küzdelmek történetével. Körülbelül a harmincas évekig époly tanácsalannak, történelmi jelentőségét nem teljesen felfogónak mutatkozik, mint ikertestvére, a politikai nyelvküzdelem; épúgy háttérbe szorul az idegen mintákat özönével behurcoló műköltészet mögött, mint amaz az idegen hatalmi nyomás alatt; azontúl azonban mindakettő egyre nagyobb területeket hódít meg magának s mikor az 1843-i országgyűléssel a magyar államnyelv valósággá válik, ugyanakkor Petőfivel a magyar népköltészet is felvonul a nemzeti klasszicitás magaslataira.

Az erők és eszmék mellett, melyek küzdelme, surlódása jelenti a nyelvkérdés történetét, képviselőiket is mindenkor tiszta megvilágításba helyezi Szekfü Gyula tanulmánya, úgyhogy a küzdő felek taktikai helyzetét is folyvást módunkban van mérlegelni. Egyik oldalon áll a rendi alkotmányában elfoglalt, inkább csak védekezve tevékeny magyarság, melynek jól átgondolt programja alig is van még s mely taktikailag sem tudja ezt az ő gyakorlatában egészen újszerű kérdést kezelni, sőt bizonyos engedményeknek, miket egy kiváló magyar kancelláriai előadó, Pászthory Sándor, ki tud számára eszközölni, nagy jelentőségét fel sem fogja, elejti, hogy majd később csak nehezebb viszonyok közt szerezhesse vissza újból. A másik oldalon ott áll a hatalom, a maga céltudatos, egyetlen, világos programjával, az államegység merev gondolatával s ahhoz ridegen ragaszkodó főhivatalnokaiival, kik értik a módját, hogyan kell az országgyűlési feliratokat, határozatokat a hivatalos ügymenet retortáin át a semmivel egyenlővé disztillálni, elsikkasztani, meghozott törvények végrehajtását akadályozni, ellenök titkos eröket felbiztatni, a probléma megoldását célzó, komoly rendszeres munkálatokat lelketlenül visszavetni, vagy elhevertetni, nagy képpel az ország másnyelvű lakosaira utalni, mintha azoknak az érdekét védenék magyar túlkapások ellen, holott ajándékba nekik is a németet tartogatják. Köztük kitűnő arcképeket ad a tanulmány a mindenféle nemzetiséget gyűlölő, valósággal nemzettelen Izdenczy Józsefről; a csak saját nemzetiségét istápoló cseh Kollowratról, ki míg a prágai egyetlen magától értetődőnek tartja a cseh nyelvet, a pestin a latinhoz ragaszkodik s kinél «a magyar kultúrának, anyagi és szellemi jólétnek nagyobb elvi ellensége nem igen található a bécsi államférfiak százados sorozatában»; meg Metternichről, ki hiúsága és kiszámíthatatlan szeszélyei ellenére az egyetlen reális diplomata a bécsi politikusok közt s ki mikor belátta, hogy az áradat a bécsi kormány hibás taktikája folytán már fel nem tartóztatható, maga állt a magyar nyelvi követelések mellé, úgyhogy a konferenciában ő döntötte el két leghatásosabb törvényszövegünknek, az 1839-i és 1844-i törvényeknek a dolgát. Ő állapította meg egy 1850-i levelében, a nagy 48-as cenzura után, lehiggadt bölcseséggel, hogy *a csehizmus évek hosszú során át felülről jövő pártfogásnak, a magyarizmus azonban alulról való nekilendülésnek köszönheti létét.* József nádornak eleinte tájékozatlan, később mind határozottabb és erélyesebb közvetítő szerepéről is számos esetben kapunk részletekbe menő s a nagy nádor emléke iránt méltán hála kötelező tájékoztatást.

Nem vállalkozhatunk reá, hogy csak vázlatosan is ismertessük azt a tömérdek részletet, melyet Szekfü Gyula tanulmánya felölel s oly világos renddel élénk állít. De míg egyfelől rámutattunk arra az igazi történettudósi alkalmazkodásra, mely eszméket és eröket, azok mai fejlettségével szemben, hajdani korszerű valóságukba tud elevenen visszaképzelní: másfelől lehetetlen meg

nem említenünk azt a nagy erényét, hogy tartózkodni tud minden politikai szempont belekeverésétől, mind visszamenőleg, mind a jelenre vonatkoztatva, holott a tárgy, mellyel foglalkozik, ellenállhatatlanul csábítaná rá a mai magyar embert. De ő történetet ír és hű képet rajzol. Annál nagyobb a nyomatéka minden megállapításának s annál nyugodtabb lélekkel iktathatjuk ide befejezésül egyik nevezetes konkluzióját, mely a magyar nyelvvel szemben oly sokat hangoztatott monarchikus egységnek s azzal együtt a nem magyar nemzetiségek védelmének elvéről mintegy a történelem utolsó szavaként hangzik felénk a tények tulajdon energiájával és felülmulthatatlan szabadoságával, következőképen :

«Az elv maga érthető és az is, hogy a monarchiához és dinasztiahoz hű államférfiak, akiknek maguknak is német volt az anyanyelvük, ebben az elvben látták a monarchia fennmaradásának biztosítékát. De az is kétségtelen, hogy ez elv hívei és alkalmazói, a bécsi kormánynak szinte kivétel nélküli összes tagjai mindenféle erénnyel rendelkezettek, de azzal nem, hogy behatoltak volna a nemzetiségi és nyelvi kérdés mélységeibe és így jogot szereztek volna maguknak egyik vagy másik, állítólag elnyomott vagy elnyomandó nemzetiség védelmére. Amikor mégis ezt tették, eljárásuk kétségtelenül nélkülözötte a jóhiszeműséget. Az Izdenczy-féle elv alkalmazása (tudniillik a nem-magyar nyelvű lakosság védelme) csak arra volt jó nekik, hogy a monarchia egységére veszélyesnek látszó nemzetiséget letaszítsák arról a polcra, melyre fel akart emelkedni. A nemzetiségek védelmét az egyes tartományokban az ott leg-hatalmasabb nemzetiséggel szemben politikai okból, centralizáló szándékkal alkalmazták. A régi «Divide et impera» elvet nemzetiségi nyelvre fordították le. Nem az egyes népek jólléte, nyelvi kifejlődése feküdt szívéükön, hanem egy már hatalmas fejlődésben levő népet akartak hátraszorítani oda, ahol ez eddig a többi nemzetiséggel együtt idegen nyelvek, német és latin uralma alatt görnyedett. Európai gondolatnak, humanisztikus léleknek nyomát sem találjuk a bécsi kormány kisnemzetmentő frazeológiája mögött, ehhez képest eredménye sem lőn a nemzetiségi gondolat tisztázása, a népek békéjének magasabb humanisztikus fokon megvalósítása, hanem épen a nemzetiségi küzdelem állandósítása, a bellum omnium contra omnes. A nemzetiségi kérdést nem a magyar államnyelv behozatala mérgesítette el, hanem azon eljárás, melyben a magyar államnyelvet részesítette a bécsi kormány és nemcsak a magyar államnyelvet, hanem a monarchia egyéb népeinek nemzetiségi törekvéseit is. Őszinteség-hiánnyal és rosszhiszeműséggel nyúlni az európai lélek egyik legbonyolultabb problémájához, a nemzetiségi kérdéshez, nemcsak a lélek ellen való véték volt, de egyúttal politikai hiba is».

Galgóczi György.